

УДК 342.7

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.89.2.21>

ПРИНЦИПИ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ

Ковальський В.В.,

ад'юнкт кафедри військового права

та правоохоронної діяльності

Національного університету оборони України

ORCID: 0009-0005-8489-0024

Ковальський В.В. Принципи соціального захисту військовослужбовців.

У статті обґрунтовано, що система загальних принципів соціального захисту включає, передусім, принципи: 1) загальності та єдності системи соціального захисту; 2) соціальної справедливості та диференціації (індивідуалізації) умов і рівня соціального захисту, що передбачає якомога більш повне його пристосування розміру соціальних виплат та умов здійснення щодо особи інших заходів соціального захисту до характеру, тривалості та корисних результатів праці (служби) конкретних осіб, їх ступеня працездатності та інших об'єктивних обставин, із якими закон пов'язує виникнення у них права на ті чи інші пільги, гарантії та компенсації; 3) прозорості та підзвітності діяльності органів державної влади у сфері соціального захисту; 4) гарантованості права на соціальний захист, що вимагає закріплення за особами із правом на соціальні пільги, гарантії та компенсації права на судовий захист цього права у разі його порушення із можливістю їх реалізації у примусовому порядку. Система спеціальних принципів соціального захисту військовослужбовців охоплює, зокрема, принципи: 1) комплексності (всебічності) соціального захисту військовослужбовців, що передбачає необхідність забезпечення їм якомога більш високого рівня фізичного, психологічного та соціального здоров'я в усіх його аспектах (починаючи від матеріальної й соціальної допомоги, та закінчуючи наданням певної психологічної, юридичної допомоги, допомоги при настанні певних соціальних ризиків тощо); 2) ініціативності, превентивності та довготривалості, які вимагають зосередження уваги на ранньому виявленні ризиків для добробуту військовослужбовців, а також на запобіганні негативним тенденціям на усіх стадіях їх життя, незалежно від того, чи звертався військовослужбовець за допомогою того чи іншого характеру; 3) забезпечення повноти, достовірності та зручності інформування військовослужбовців про пільги, гарантії та компенсації; 4) недопустимості пониження рівня соціального захисту військовослужбовців.

Ключові слова: гарантованість права на соціальний захист, принципи соціального захисту, соціальний захист військовослужбовців, соціальна справедливість та диференціація умов й рівня соціального захисту.

Kovalskyi V.V. Principles of social protection of military personnel.

The article substantiates that the system of general principles of social protection includes the principles of: (1) universality and uniformness of the social protection; (2) social fairness and differentiation (individualization) of the conditions and level of social protection, which provides for the adjustment of the amount of social payments and the conditions for other social protection measures to the nature, duration and outcomes of work (service) of specific individuals, their degree of working capacity and other objective circumstances with which the law links the emergence of their right to certain benefits; (3) transparency and accountability of competent authorities in the field of social protection; (4) enforceability of the right to social protection, which requires that persons with the right to social benefits be granted the right to judicial protection of this right in the event of its violation with the possibility of their enforcement. The system of special principles of social protection of military personnel includes, in particular, the principles of: (1) comprehensiveness of social protection of military personnel, which implies the need to ensure the highest possible level of their physical, psychological and social health in all its aspects (from material and social aid to the provision of certain psychological assistance, legal aid, rehabilitation, etc.); (2) initiative,

prevention and durability, which require focusing on the early detection of risks to the well-being of military personnel, as well as on preventing negative trends at all stages of their lives, regardless of whether the military personnel applied for assistance of one nature or another; (3) ensuring the completeness, reliability and convenience of informing military personnel about benefits; (4) inadmissibility of lowering the level of social protection of military personnel.

Key words: guarantee of the right to social protection, principles of social protection, social protection of military personnel, social justice and differentiation of conditions and levels of social protection.

Постановка проблеми. Основоположними ціннісними орієнтирами політико-правового характеру, які визначають зміст та спрямованість державної політики у сфері соціального захисту військовослужбовців та законодавчих положень про систему заходів соціального захисту військовослужбовців, а також слугують основою для їх подальшого вдосконалення є принципи соціального захисту військовослужбовців. Більше того, а принципи соціального захисту військовослужбовців захисту є специфічними правовими нормами прямої дії, які не мають бути декларативними, а мають слугувати як ефективні правові засоби, які можуть бути основою безпосереднього врегулювання відповідних відносин та/або тлумачення норм права, дія яких поширюється на військовослужбовців. У світлі цього системоутворюючого значення принципів соціального захисту військовослужбовців для державної політики та законодавства у сфері соціального захисту військовослужбовців, очевидним видається те, що їх рівень наукового опрацювання має постійно поліпшуватись.

Метою дослідження є окреслення кола принципів соціального захисту військовослужбовців

Стан опрацювання проблематики. Ознайомившись із науковою літературою, що присвячена загальним принципам соціального захисту та тим, які мають спеціальний характер та поширюються на представників окремих професій чи інші особливі категорії осіб, можна констатувати значний поступ дослідників у бік оновлення та поглиблення теоретичних поглядів на ці явища. Зокрема, сутність цих принципів та їх практико-прикладне значення для правового регулювання та правозастосування у сфері соціального захисту вивчаються у посібниках за редакцією В.В. Жернакова [1] та О.М. Ярошенка [2], досліджуються у дисертаціях В.В. Безусого [3] та Р.П. Луцького [4]. Тематика соціального захисту військовослужбовців та членів їх сімей на належному рівні опрацьована у дисертації А.О. Сидоренко [5]. Разом з тим, все ще недостатньо уваги приділяється приведенню наукового бачення та законодавчого оформлення принципів соціального захисту військовослужбовців у відповідність до сучасних реалій та новітніх напрацювань доктрини адміністративного права.

Виклад основного матеріалу. Розпочинаючи огляд наукових поглядів на загальні принципи соціального захисту, на яких, у тому числі ґрунтуються механізми соціального захисту представників особливих професій, звернемось до напрацювань В.В. Жернакова, який загальними принципами права соціального забезпечення визнав:

- загальність соціального захисту;
- всебічність (універсальність) соціального захисту;
- диференціацію умов та рівня соціального забезпечення;
- опосередкований зв'язок розмірів деяких соціальних виплат із розміром отримуваної зарплати;
- принцип незменшуваності змісту та обсягу соціальних виплат і послуг при прийнятті нових законів;
- гарантованість права на соціальне забезпечення;
- наявність аліментарних виплат з Державного бюджету у випадках, передбачених законодавством;
- залежність пенсійних та виплат з тимчасової непрацездатності від страхових виплат, їх тривалості;
- встановлення особливого порядку компенсаційних виплат у разі виробничої травми та професійних захворювань;
- гарантованість пенсійних виплат при виїзді за кордон за наявності угод з цими державами [1, с. 11-12].

Подібний перелік принципів соціального захисту запропонований й колективом авторів підручника «Право соціального забезпечення в Україні» за загальною редакцією О.М. Ярошенка. У

виданні вказується на те, що організація соціального забезпечення та подальший розвиток цієї частини системи законодавства України мають ґрунтуватись на таких засадах:

- соціальне забезпечення в повному обсязі громадян, які працюють за наймом, членів їх сімей і непрацездатних осіб;
- диференційований підхід до різних соціально-демографічних груп населення залежно від ступеня їх економічної самостійності, працездатності, можливостей підвищення рівня матеріального добробуту, а також умов праці, географічно-кліматичних та екологічних чинників;
- установа зв'язку між результатами праці кожного працюючого і розміром пенсій, рівнем медичних послуг при збереженні гарантованого державного мінімуму соціальних послуг тим, хто їх потребує;
- ефективна праця, трудова активність і підприємницька ініціатива, що в умовах ринкової економіки мають стати джерелом підвищення добробуту громадян;
- участь у фінансуванні соціального забезпечення держави, роботодавців і громадян;
- визначення рівня соціальних гарантій на підставі соціальних нормативів;
- відповідність рівня соціального забезпечення населення рівню економічного розвитку й фінансових можливостей держави [2, с. 18-19].

Заслужують на згадку й принципи, яким має підпорядковуватись загальна система соціального захисту відповідно до міркувань, яких дійшла Н.А. Балтачєєва. Вчена зазначила, що сучасна система соціального захисту населення має відповідати таким принципам: правової забезпеченості та стабільності; фінансової забезпеченості/достатності та стійкості для задоволення основних базових потреб населення в соціальному забезпеченні, відшкодування втраченого заробітку (доходу); керованості; наукової обґрунтованості; співпраці, взаємовигідного соціального партнерства і солідарної відповідальності між органами влади, об'єктами і суб'єктами соціального захисту [6, с. 304-305, 308].

Більш розгорнутою за обсягом та більш детально опрацьованою за змістом є схема класифікації принципів соціального захисту, викладена на сторінках докторської дисертації В.В. Безусого. До системи принципів соціального захисту державних службовців вчений запропонував віднести наступні:

- 1) загальні принципи соціального захисту державних службовців, у тому числі:
 - його справедливості, гуманізму та етичності;
 - загальності та всебічності;
 - раціональності, гарантованості та результативності;
 - забезпечення прав і свобод державних службовців та гідних умов їх життя;
 - правова визначеність соціального захисту державних службовців;
 - орієнтація на потреби державних службовців;
 - дотримання балансу інтересів державних службовців, державної служби та держави;
 - відповідність рівня соціального захисту державних службовців рівню економічного розвитку й фінансових можливостей держави;
- 2) спеціальні принципи соціального захисту державних службовців:
 - єдності системи соціального захисту державних службовців;
 - фінансової забезпеченості задоволення основних базових потреб державних службовців;
 - керованості та наукової обґрунтованості соціального захисту державних службовців;
 - співпраці, соціального партнерства і солідарної відповідальності між органами та суб'єктами соціального захисту державних службовців;
 - загальності у поєднанні з диференційованим підходом до різних груп державних службовців;
 - єдності системи гарантій соціального захисту державних службовців на всіх рівнях;
 - гнучкості системи соціальних гарантій соціальних прав державних службовців;
 - заборони зменшення (погіршення) рівня соціального захисту державних службовців при прийнятті нових законів;
 - відповідності обсягу соціального захисту державних службовців результатам праці кожного працюючого службовця;

гарантованого державного мінімуму соціального захисту державних службовців [3, с. 118-119].

Із цією схемою класифікації принципів соціального захисту державних службовців значною мірою узгоджується за номенклатурою та розумінням цих принципів бачення, висловлене

Р.П. Луцьким. До числа основних засад правового забезпечення соціального захисту цієї категорії осіб вчений відносить такі принципи:

- 1) принцип адресності професійного соціального захисту (спрямування політики держави на захист відповідної категорії осіб, зважаючи на її інтереси та пріоритети розвитку);
- 2) принцип єдності системи соціального захисту державних службовців (система має бути єдиною для всіх осіб, які набули статусу державних службовців, незалежно від організаційно-правового рівня органу, де здійснюються їхні повноваження, та обсягу і характеру компетенції на конкретній посаді);
- 3) принцип законодавчого закріплення умов та порядку соціального захисту державних службовців (вимога законодавчого регулювання системи соціального захисту цієї категорії осіб);
- 4) принцип оптимального поєднання державних та недержавних організаційно-правових форм соціального захисту державних службовців (узгодження способів його фінансування, що забезпечує найбільш повну ефективність та справедливість системи соціального захисту державних службовців);
- 5) принцип об'єктивної зумовленості підвищеного (порівняно із загальним) рівня професійного соціального захисту державних службовців (відмінність мети соціального захисту незахищених верств населення, які проживають нижче рівня прожиткового мінімуму, та соціального захисту державних службовців) [4, с. 6-7].

Крім того, широку підтримку у науковій літературі має думка про те, що одним із принципів соціального захисту є недопустимість звуження змісту та обсягу заходів соціального захисту.

Обґрунтовується ця думка, головним чином, із посиланням на ч. 3 ст. 22 Конституції України, згідно з якою при прийнятті нових законів або внесенні змін до чинних законів не допускається звуження змісту та обсягу існуючих прав і свобод [7]. У світлі цих конституційних положень та у контексті соціального захисту військовослужбовців Конституційний Суд України наголосив на тому, що соціальний захист ветеранів війни спрямований на забезпечення їм достатнього життєвого рівня. Обмеження або скасування пільг для ветеранів війни без рівноцінної їх заміни чи компенсації є порушенням зобов'язань держави щодо соціального захисту осіб, які захищали Вітчизну, та членів їхніх сімей. У разі зміни правового регулювання набуті вказаними особами пільги чи інші гарантії соціального захисту повинні бути збережені із забезпеченням можливості їх реалізації. Обмеження або скасування таких пільг, інших гарантій соціального захисту можливе лише у разі запровадження рівноцінних або більш сприятливих умов соціального захисту. Забезпечення державою соціального захисту цих осіб не має залежати від матеріального становища їхніх сімей та не повинне обумовлюватися відсутністю фінансових можливостей держави (Рішення Конституційного Суду України від 18 грудня 2018 р. № 12-р/2018) [8]. Таким чином, у висновках Конституційного Суду України утверджена правова позиція про те, що обмеження або скасування конкретних пільг, гарантій та компенсацій для військовослужбовців є допустимим лише у випадку, якщо це супроводжується упровадженням заходів їх соціального захисту, які їх замінюють, залишаючи незмінним рівень (обсяг) соціального захисту військовослужбовців у цілому.

Переходячи до визначення кола спеціальних принципів, на яких формується та реалізується державна політика соціального захисту ветеранів війни, положення ст. 1-1 Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» вказує на те, що цими принципами є:

- 1) соціальної справедливості під час встановлення обсягу пільг та гарантій;
- 2) комплексності під час формування та реалізації заходів адаптації ветеранів війни до мирного життя;
- 3) належного фінансового забезпечення передбачених законом пільг та гарантій цій категорії громадян;
- 4) відкритості та рівного доступу до інформації про державні пільги та гарантії, механізми їх реалізації;
- 5) безперешкодного доступу до реалізації права на отримання всіх пільг та гарантій;
- 6) прозорості та підзвітності діяльності органів державної влади, їх посадових осіб у сфері соціального захисту ветеранів війни [9].

Більш сучасна засаднича парадигма відображена у Стратегії ветеранської політики на період до 2030 року, схваленій розпорядженням Кабінету Міністрів України від 29 листопада 2024 р. № 1209-р. У цьому документі вказано на те, що державна політика щодо ветеранів війни та членів

їх сімей, членів сімей загиблих (померлих) Захисників та Захисниць України має ґрунтуватись на таких основних принципах:

1) крос-секторальність – ветерани/ветеранки та члени їх сімей як громадяни повинні бути представлені в усіх сферах, мати доступ до всіх програм та послуг, які впроваджуються (надаються) державою, бізнесом, територіальними громадами;

2) об'єктивність та обґрунтованість – держава повинна знати своїх ветеранів/ветеранок та членів їх сімей, розуміти їх потреби (у тому числі, за допомогою якісного та репрезентативного збору даних про різноманітні категорії ветеранів/ветеранок та членів їх сімей, а також детальне вивчення їх потреб під час ухвалення рішень);

3) людиноцентричність – державна політика має визначати пріоритетами життя і добробут людини, забезпечення реалізації її прав і свобод, а не її статус;

4) превентивність – основою підходу під час розроблення інструментів підтримки є зосередження уваги на ранньому виявленні ризиків для добробуту ветеранів/ветеранок та членів їх сімей, а також на запобіганні негативним тенденціям у їх житті (аналітика, прогнозування та превенція повинні стати ключовим завданням державної політики щодо ветеранів/ветеранок та членів їх сімей);

5) довготривалість – державна політика щодо ветеранів/ветеранок та їх сімей повинна враховувати та рівномірно пріоритезувати підтримку на всіх етапах їх життя, включно з підтримкою наприкінці життя;

6) реалістичність – державна підтримка повинна бути спрямована на швидке відновлення цивільного добробуту ветеранів/ветеранок та членів їх сімей, забезпечуючи їм відповідні можливості та ресурси для успішної інтеграції в цивільне життя, спираючись на реальні ресурси держави;

7) повага – державна політика гарантує визнання бойового досвіду ветеранів/ветеранок [10].

Ознайомившись із іншими запропонованими у науковій літературі альтернативними поглядами на склад принципів соціального захисту військовослужбовців та/або членів їх сімей, звернемо увагу, насамперед, на ґрунтовні напрацювання А.О. Сидоренка, у яких вчений відніс до основних принципів соціального захисту членів сімей військовослужбовців:

1) принцип законності та верховенства права;

2) принцип соціальної справедливості;

3) принцип гуманізму, який спрямований не тільки на розуміння людини як найвищої соціальної цінності, а й сприяє створенню умов для гуманного й справедливого ставлення до такої категорії осіб, створення всіх необхідних умов для їх нормальної адаптації в суспільстві після, наприклад, певних негативних подій і життєвих обставин;

4) принцип диференціації умов та рівня соціального захисту, який забезпечує більш індивідуальний підхід до розуміння соціального захисту тієї чи іншої категорії осіб, визначає, які саме заходи соціального захисту варто застосувати та в якій мірі тощо;

5) принцип динамічності, який забезпечує здійснення певної реакції на відповідні ситуації в державі та конкретні правовідносини по відношенню до членів сімей військовослужбовців;

6) принцип достатності та повноти соціального захисту, суть якого зводиться до того, що держава має забезпечити належний рівень фінансування соціальних гарантій і соціальної підтримки членів сімей військовослужбовців на такому рівні, який є достатнім для життя сім'ї на гідному рівні з урахуванням їх потреб і запитів;

7) принцип всебічності соціального захисту членів сімей військовослужбовців, тобто надання всебічної та різносторонньої допомоги членам сімей військовослужбовців, починаючи від матеріальної й соціальної допомоги, та закінчуючи наданням певної психологічної, юридичної допомоги, допомоги при настанні певних соціальних ризиків тощо;

8) принцип неупередженості (безсторонності) соціального захисту, що означає, як особистий, так і об'єктивний нейтралітет щодо здійснення соціального захисту членів сімей військовослужбовців;

9) принцип невідворотності соціального захисту та соціальної допомоги, який зводиться до того, що рівень соціального захисту членів сімей військовослужбовців не може зменшуватися чи скорочуватися;

10) принцип заборони дискримінації за будь-якими особистісними чи іншими ознаками;

11) принцип наукової й економічної обґрунтованості, тобто чітке розуміння того, що потребує як сім'я військовослужбовця в цілому, так і кожний її окремих член;

- 12) принцип дотримання найкращих інтересів членів сімей військовослужбовців;
- 13) принцип забезпечення участі членів сімей військовослужбовців у процесах прийняття рішень та їх урахування при здійсненні соціального захисту;
- 14) принцип урахування міжнародного нормативно-правового регулювання соціального захисту членів сімей військовослужбовців;
- 15) принцип фінансово-правового захисту членів сімей військовослужбовців [5, с. 181-182].

Висновки. Осмисливши вищевикладене, можемо підсумувати, що система загальних принципів адміністративно-правового забезпечення соціального захисту включає, передусім, принципи: 1) загальності та єдності системи соціального захисту, згідно з яким підстави та процедура прийняття рішення щодо надання пільги, гарантії та компенсації є спільними для усіх осіб із забезпеченням одноманітності у їх реалізації та недопустимості зміни органами соціального захисту оцінки та висновків в однакових чи подібних справах без належного обґрунтування такої зміни (ч. 4 ст. 8 Закону України «Про адміністративну процедуру»); 2) соціальної справедливості та диференціації (індивідуалізації) умов і рівня соціального захисту, що передбачає якомога більш повне його пристосування розміру соціальних виплат та умов здійснення щодо особи інших заходів соціального захисту до характеру, тривалості та корисних результатів праці (служби) конкретних осіб, їх ступеня працездатності та інших об'єктивних обставин, із якими закон пов'язує виникнення у них права на ті чи інші пільги, гарантії та компенсації; 3) прозорості та підзвітності діяльності органів державної влади у сфері соціального захисту, що покладає на них, у тому числі забезпечувати громадськість якомога більшим обсягом інформації про рівень соціального захисту тих чи інших категорій осіб, за винятком інформації, що охороняється законом; 4) гарантованості (правової забезпеченості) права на соціальний захист, що вимагає закріплення за особами із правом на соціальні пільги, гарантії та компенсації права на судовий захист цього права у разі його порушення із можливістю їх реалізації у примусовому порядку; 5) відповідності рівня соціального захисту рівню економічного розвитку суспільства та фінансових можливостей держави.

Система спеціальних принципів соціального захисту військовослужбовців охоплює, зокрема, принципи: 1) комплексності (всесічності) соціального захисту військовослужбовців, що передбачає необхідність забезпечення їм якомога більш високого рівня фізичного, психологічного та соціального здоров'я в усіх його аспектах (починаючи від матеріальної й соціальної допомоги, та закінчуючи наданням певної психологічної, юридичної допомоги, допомоги при настанні певних соціальних ризиків тощо); 2) ініціативності, превентивності та довготривалості, які вимагають зосередження уваги на ранньому виявленні ризиків для добробуту військовослужбовців, а також на запобіганні негативним тенденціям на усіх стадіях їх життя, незалежно від того, чи звертався військовослужбовець за допомогою того чи іншого характеру; 3) забезпечення повноти, достовірності та зручності інформування військовослужбовців про пільги, гарантії та компенсації; 4) недопустимості пониження рівня соціального захисту військовослужбовців.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Прилипко С.М., Гончарова Г.С., Юровська В.В., Конопельцева О.О. Право соціального забезпечення: навч. посіб.; за заг. ред. В. В. Жернакова. Х.: Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого», 2013. 126 с.
2. Право соціального забезпечення в Україні: підручник / за ред. О.М. Ярошенка. 4-е вид., переробл. і допов. Х.: Право, 2015. 458 с.
3. Безусий В.В. Соціальний захист державних службовців в Україні: дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.05. Київ, 2020. 450 с.
4. Луцький Р.П. Соціальний захист державних службовців в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.05. Львів, 2010. 20 с.
5. Сидоренко А.О. Соціальний захист членів сімей військовослужбовців: дис. ... докт. філософії: 081 «Право». м. Харків, 2024. 228 с.
6. Балтачєєва Н.А. Стратегія розвитку системи соціального захисту населення в Україні. *Економіка промисловості*. 2012. № 1-2. С. 302–309.
7. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР. Дата оновлення: 1 січня 2020 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.

8. Рішення Конституційного Суду України від 18 грудня 2018 року № 12-п/2018 у справі про соціальний захист ветеранів війни та членів їхніх сімей. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v012p710-18#Text>.
9. Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту: Закон України від 22 жовтня 1993 року № 3551-ХІІ. Дата оновлення: 1 жовтня 2024 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3551-12#Text>.
10. Стратегія ветеранської політики на період до 2030 року, схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 29 листопада 2024 р. № 1209-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1209-2024-%D1%80#Text>.